

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΕΛΟΥΔΗΣ

Θα θυμούνται ίσως οι αναγνώστες τις παλιότερες διαφημίσεις του οίκου Benetton: μια φωτογραφία μεγάλων συνήθως διαστάσεων, με θέμα που προκαλούσε λιγότερο ή περισσότερο βία το ανθρώπινο συναίσθημα, αναλάμβανε να προωθήσει κάτι διαφορετικό, το λογότυπο United Colors of Benetton – μια καθ' όλα διακριτική, και πάντως διακριτή, παρουσία σε κάποια γωνιά του πλάνου– και των συναισθημάτων που αυτό είχε εν τω μεταξύ προλάβει να κινητοποιήσει. Την ίδια δομή, με μια διαφορά στις αναλογίες, διακρίνω και στο ολοσέλιδο κείμενο με τον τίτλο *Η εναλλακτική πρόταση για τη σωτηρία των γλωσσών* που υπογράφει ο γνωστός γλωσσολόγος, και νυν πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών, Γεώργιος Μπαμπινιώτης στην εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ της Κυριακής 22 Ιανουαρίου (Νέες Εποχές/Α59): το δραματικό, και γλωσσολογικά διαπιστωμένο, γεγονός της μείωσης –σε εβδομαδιαία, κατά μια εκτίμηση, βάση– του αριθμού των γλωσσών που σήμερα μιλιούνται (και κατά κανόνα δεν γράφονται) από τη μια μέχρι την άλλη άκρη του πλανήτη μας γίνεται το γενικότερο πλάνο που προορίζεται να συγκινήσει, αν όχι να συγκλονίσει – και η «κακοποιούμενη» ελληνική είναι η καθ' όλα διακριτή, και πάντως όχι τόσο διακριτική, καταχώριση που παρεισφρέει στο ζοφερό αυτό πλάνο για να αναμειχθεί, και να συμπράξει, με τα υπόλοιπα στοιχεία του. Έτσι μια απολύτως υποκειμενική εκτίμηση αναβαθμίζεται στα μάτια του μη ειδικού σε αντικειμενική, όσο και ζοφερή, γλωσσολογική αλήθεια. Σ' αυτή την αθέμιτη αναβάθμιση θέλησα να περιοριστώ, αν και το εν λόγω κείμενο δίνει και άλλες λαβές για γλωσσολογικές, και γλωσσικές, παρατηρήσεις.

Ο συνάδελφος του Πανεπιστημίου Αθηνών ξεκινά με μια γενικότερα γνωστή εκτίμηση:

«[...] από τις 140.000 περίπου γλώσσες που υπολογίζεται [...] ότι μιλήθηκαν στον κόσμο σήμερα σώζονται εν χρήσει περίπου 6.000. Απ' αυτές 3.000 γλώσσες βρίσκονται καθ' οδόν προς εξαφάνιση (με ρυθμό μία περίπου γλώσσα κάθε εβδομάδα!), έτσι που στο τέλος του 21ου αιώνα υπολογίζεται ότι θα έχουν μείνει συγκριτικά ασφαλείς μόνο περί τις 600 γλώσσες».

Για να προσθέσει στη συνέχεια, περνώντας πια στην «καρδιά του θέματος», και τη δική του, προσωπική, άποψη:

«Έχουν μέλλον οι γλώσσες μας; Απαντώ: Ναι, υπό προϋποθέσεις».

Ξεπερνώντας τη μεγαλοστομία του μικρού αυτού παραθέματος αλλά και τις πρώτες τέσσερις από τις –μάλλον αμφίβολης αποτελεσματικότητας– «προϋποθέσεις» που το ακολουθούν, ας πάμε απευθείας στην πέμπτη, και τελευταία, του κειμένου:

«ε) Να εξασφαλιστεί η καλύτερη δυνατή γνώση και χρήση **της μητρικής γλώσσας** [...] Και μην ξεχνάμε: **το κάστρο μιας γλώσσας πέφτει από μέσα**. Αλώνεται εσωτερικά με την παραμέληση, αποδυνάμωση και υποχώρηση της γνώσης της μητρικής γλώσσας. Όσο καλύτερα έχουμε κατακτήσει τη μητρική μας γλώσσα, τόσο μεγαλύτερες είναι οι αντοχές μας στην επίδραση και κυριαρχία μιας άλλης γλώσσας. Οι δε μικρές γλώσσες, όπως η δι-

κή μας, χρειάζονται μεγάλες αντοχές» (δική του η έμφαση).

Μπορούμε τώρα να ρωτήσουμε τον κ. Μπαμπινιώτη, στο βαθμό που επιμένει στη συνάφεια του γεγονότος της –αριθμητικής– συρρίκνωσης των ανθρώπινων γλωσσών με την *κατά τη δική του εκτίμηση* «παραμέληση, αποδυνάμωση και υποχώρηση της γνώσης της μητρικής [μας] γλώσσας»: Άραγε οι δεκάδες χιλιάδες γλώσσες που εξαφανίστηκαν μέχρι σήμερα αλώθηκαν απλώς «από μέσα», λόγω ελλιπούς γνώσεως; Για να αντλήσουμε από το σχετικά πρόσφατο παρελθόν, τόσες γλώσσες των Αβοριγίνων της Αυστραλίας χάθηκαν μόνο και μόνο επειδή οι ομιλητές τους από τεμπελιά, αδιαφορία, και πάντως με ελεύθερη τη βούληση, συναίνεσαν στην «παραμέληση, αποδυνάμωση και υποχώρηση της γνώσης της μητρικής [τους] γλώσσας»; Μήπως αυτό ήταν τελικά που συνέβη και στην περίπτωση των Ινδιάνων της Αμερικής – κι εμείς κατηγορούμε άδικα τους ευρωπαίους κατακτητές; Ή, για να περάσουμε σχεδόν στις μέρες μας, κάτι ανάλογο πρέπει οπωσδήποτε να υποθέσουμε και για τις 51 γλώσσες που περί το τέλος του 20ού αιώνα είχαν έναν μόνο ομιλητή (οι 28 από αυτές στην Αυστραλία), τις 500 γλώσσες που είχαν απομείνει με μόλις 100 χρήστες, τις 1.500 με λιγότερους από χίλιους, τις 3.000 με λιγότερους από 10.000, ή, γενικότερα, για το 96% των γλωσσών που μιλιούνταν, κατά την ίδια πάντα περίοδο, μόλις από το 4% των κατοίκων του πλανήτη μας;¹

Όποιος αναζητεί τις αιτίες γι' αυτές τις απώλειες «εσωτερικά», χρεώνοντάς τες στους ομιλητές, αδικεί κατάφωρα την ιστορική και τη γλωσσολογική αλήθεια. Αποκομίζει πάντως ένα σημαντικό παράπλευρο όφελος, αν σ' αυτό αποσκοπούσε από την αρχή: ενοχοποιώντας τους ομιλητές, κατασκευάζει υποκείμενα προς γλωσσική συμμόρφωση – ή, για να θυμηθούμε τον Α.-Φ. Χριστίδη, που είχε έγκαιρα καταγγείλει αυτή την ενοχοποίηση,² υποκείμενα προς φρονηματισμό. Το ακόλουθο απόσπασμα από το κείμενο που σχολιάζουμε είναι χαρακτηριστικό:

«Τέλος, σταδιακό, έστω και μακροπρόθεσμο, κίνδυνο διατρέχουν οι **κακοποιούμενες** γλώσσες, γλώσσες δηλαδή που οι φυσικοί ομιλητές τους εμφανίζουν έντονο **λειτουργικό αναλφαβητισμό** (δεν μπορούν να καταλάβουν εύκολα ένα απαιτητικό κείμενο, δεν μπορούν να γράψουν, να αναγνώσουν κείμενα κ.λπ.) και που η χρήση τους στην επικοινωνία είναι αισθητά υποβαθμισμένη (σε λεξιλογικό και συντακτικό επίπεδο), εμφανίζοντας αδικαιολόγητα υψηλό αριθμό δανείων από την Αγγλική. Τέτοια γλώσσα είναι, μεταξύ άλλων, η *Ελληνική*» (δική του η έμφαση).

Αν κάτι κακοποιείται εδώ, είναι η γλωσσική μας πραγματικότητα. (Πριν σπεύσουν κάποιοι να συμφωνήσουν με τον κ. Μπαμπινιώτη ανακαλώντας θριαμβευτικά προσωπικές διαπιστώσεις τέτοιου «αναλφαβητισμού», ας αναλογιστούν πόσα παραδείγματα λειτουργικού *αλφαβητισμού* είναι επίσης σε θέση να τους προμηθεύσει η προσωπική τους εμπειρία, ως ακροατών ή αναγνωστών – από χρήστες της ελληνικής προέρχονται κι αυτά, τα καλά, δείγματα.) Και όχι μόνο η γλωσσική μας πραγματικότητα κακοποιείται και το κοινό αίσθημα. Με ποια ευκαιρία (ξανα)καταγράφει ο κ. Μπαμπινιώτης τον «αδικαιολόγητα υψηλό αριθμό δανείων από την Αγγλική» και την «υποβαθμισμένη (σε λεξιλογικό

Ο Γιάννης Βελούδης είναι καθηγητής γλωσσολογίας στο Τμήμα Φιλολογίας του ΑΠΘ.

και συντακτικό επίπεδο) χρήση» της ελληνικής; Με την ευκαιρία της συμμετοχής του στις «θαυμάσιες εκδηλώσεις του “Μεγάρου συν” (Megaron plus) στην εναρκτήρια εκδήλωση-συζήτηση μεταξύ του πρώτου ονόματος σήμερα στη γαλλική γλωσσολογία, του καθηγητή Claude Hagège, και του γράφοντος τις γραμμές αυτές», θα μπορούσαμε να απαντήσουμε με τα δικά του λόγια – δικές του είναι και οι αξιολογήσεις. Απόσταγμα αυτής ακριβώς της συμμετοχής είναι το κείμενο που σχολιάζω, για όσους δεν το γνώριζαν. Και δεν μπορώ να μην αφήσω την ίδια τη γλωσσική επιλογή του τίτλου των εκδηλώσεων, αλλά και την ελληνικότατη μετάφραση που τη συντροφεύει, στην κρίση, γλωσσική και άλλη, των χρηστών που «κακοποιούν» την ελληνική με «αδικαιολόγητα» δάνεια από τα αγγλικά και «υποβαθμισμένη (σε λεξιλογικό και συντακτικό επίπεδο) χρήση».

Το κακό όμως έχει και συνέχεια: κακοποιείται και η επιστημονική ακρίβεια. Μέχρι ποιο σημείο, θα (ξανα)ρωτήσω τον κ. Μπαμπινιώτη, είναι δικαιολογημένος ο αριθμός των δανείων από την αγγλική, ή οποιαδήποτε άλλη γλώσσα; (Γιατί είναι γνωστό ότι όλες οι ζωντανές γλώσσες, ανάμεσα τους και η ελληνική σε όλες τις ιστορικές της φάσεις, δανείζονται από άλλες, ζωντανές ή “νεκρές” γλώσσες, και μάλιστα με κέρδος.) Με ποια τέλος πάντων κριτήρια τραβάμε τη «σωτήρια» γραμμή, ορίζοντας το θεμιτό ύψος των δανείων από το μη θεμιτό; Ποιος είναι πράγματι ο αριθμός των εγκατεστημένων στη γλώσσα μας σήμερα αγγλικών δανείων που θα πρέπει οπωσδήποτε να μας συνεγείρει; (Κατά μια, στατιστική μόνο, εκτίμηση, φτάνει στο 5%³ – χωρίς να συνυπολογίζουμε το plus. Αλλά αυτό δεν πρέπει διόλου να μας ανησυχεί: όσο δεν ξεπερνά σε ποσοστό το 65%-75% του λεξιλογίου μας η αγγλική διείσδυση, η ελληνική εξακολουθεί σίγουρα να διαθέτει ιστορικά το χρίσμα για παγκόσμια επικράτηση – δεύτερη φορά στην ιστορία της! Βλ. επόμενη παράγραφο.) Και το πιο σημαντικό: Τι θα πει «έντονος λειτουργικός αναλφαβητισμός»; Μέχρι ποιο σημείο κρίνεται «άτονος» (και φυσικός) και από ποιο σημείο και μετά γίνεται «έντονος» (και αφύσικος); Με ποια διεθνώς αναγνωρισμένη μονάδα έκανε αυτές τις μετρήσεις ο κ. Μπαμπινιώτης; Πότε, σε ποια έκταση και με ποιον γλωσσολογικά θεμιτό τρόπο; (Γιατί είναι κοινός τόπος ότι ο καθένας μας έχει σε χίλιες δυο περιπτώσεις συναντήσει δυσκολίες στην κατανόηση και στη σύνταξη κειμένων – και είναι απόλυτα φυσικό αυτό, καθώς πρόκειται για εξαιρετικά πολύπλοκες διαδικασίες-ζητούμενα όχι μόνο της γλωσσολογικής έρευνας.) Και με την ευκαιρία, γιατί άραγε δεν κάνει καθόλου λόγο για τον λεγόμενο κριτικό γραμματισμό ο κ. Μπαμπινιώτης; Καθώς

Στόχος του κριτικού γραμματισμού δεν είναι μόνο η ανάπτυξη της δυνατότητας που επιτρέπει στους/στις μαθητές/-τριες να χειρίζονται διάφορα είδη και τύπους λόγου, αλλά η απόκτηση βαθιάς και ουσιαστικής γνώσης για τη γλώσσα, η συνειδητοποίηση της δυναμικής των νοημάτων των διαφόρων τύπων λόγου, τα οποία κατασκευάζονται μέσω της γλώσσας, και η κατανόηση των μεθόδων μέσω των οποίων κατασκευάζεται η γνώση, και ειδικότερα η σχολική γνώση. Κατά συνέπεια, ο κριτικός γραμματισμός παρέχει τη δυνατότητα στους/στις μαθητές/-τριες να αποκτήσουν πρόσβαση στα κοινωνικά ισχυρά νοήματα, καθώς και στις πρακτικές με τις οποίες μπορούν αυτά να κατασκευαστούν, και να συνειδητοποιήσουν ότι τα νοήματα «με ισχύ» δεν είναι «φυσικά» αλλά κατασκευασμένα, και άρα μπορούν να γίνουν αντικείμενο αμφισβήτησης και ανακατασκευής. (δική μου η έμφαση),⁴ δύσκολα

θα μπορούσαμε να φανταστούμε αποτελεσματικότερη θωράκιση απέναντι στις συνέπειες, και τις γλωσσικές, της παγκοσμιοποίησης που ζούμε στις μέρες μας και φαίνεται να τον απασχολούν.

Τέλος, κακοποιείται η κοινή λογική. Για παράδειγμα, η «παγκόσμια» αγγλική έχει το 65%-75% του λεξιλογίου της δάνειο, αν περιοριστούμε σε μια μόνο δανειστρία γλώσσα, τη γαλλική, υποστηρίζουν πιο αρμόδιοι από μένα συνάδελφοι.⁵ Και για όσους διαθέτουν εμπειρία των αγγλικών σχολείων, οι μαθητές των δικών μας, έχοντας μάθει από την πολύ τρυφερή ηλικία να μιλούν και να γράφουν για τη γλώσσα τους παρά να μιλούν και να γράφουν τη γλώσσα τους, θα μπορούσαν ίσως να θεωρηθούν μικροί γλωσσολόγοι συγκρινόμενοι με συνομήλικους από την Αγγλία. Ακόμη, έχουν δημοσιευθεί στον αγγλικό, και φτάσει μέχρι τον ελληνικό,⁶ τύπο τα πορίσματα πρόσφατης πανεπιστημιακής έρευνας για την ανάγκη της εκπαίδευσης των μαθητών της Αγγλίας στη συγκρότηση κειμένου – αν και παραμένουν μάλλον άγνωστα στο ευρύτερο κοινό όσα αποκαλυπτικά, και απομυθοποιητικά του τελευταίου μέτρου, παραθέτω αμέσως:

Το σχολικό μάθημα της γλώσσας στην Αγγλία έχει ένα εύρος στόχων τους οποίους μάλιστα τους προσδιορίζει, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, η ίδια η γλώσσα. Οι στόχοι αυτοί αφορούν την αγγλική γλώσσα όχι μόνο ως μέσον προφορικής και γραπτής επικοινωνίας, αλλά επίσης ως φορέα αισθητικών, ηθικών και ευρύτερα πολιτισμικών και εθνικών αξιών, ως παρακαταθήκη του “κανόνα γραμματισμού”, ως φορέα ιδεών που υπερβαίνουν το έθνος, με αφορμή την κοινοπολιτεία (τη γραμματεία και τη σχετική λογοτεχνική παραγωγή της), την αγγλική ως παγκόσμια γλώσσα, κλπ. Όλοι αυτοί οι στόχοι συνιστούν ένα δυσβάσταχτο φορτίο για ένα γλωσσικό πρόγραμμα σπουδών, ειδικά όταν αυτό έχει και βοηθητικούς διδακτικούς στόχους, όπως την ενασχόληση με τη γλώσσα των MME κ.ο.κ.

Βέβαια, άλλες κοινωνίες αντιμετωπίζουν αυτό το θέμα διαφορετικά. Η Βραζιλία [όπως και η Ελλάδα] έχει τρία σχολικά μαθήματα που σχετίζονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, με το πρόγραμμα σπουδών για τη μητρική γλώσσα, το οποίο στην Αγγλία περιλαμβάνει ένα μόνο μάθημα. Αυτό το μάθημα είναι τόσο φορτωμένο που παύει να λειτουργεί αποτελεσματικά ως προς τις ποικίλες όψεις του και γι’ αυτό χρειάζονται ρεαλιστικές λύσεις. Και, επειδή οι πολιτικές επιταγές της μετα-βιομηχανικής Αγγλίας, που δεν είναι πια η Μεγάλη Βρετανία, καθιστούν κάτι τέτοιο αδύνατο προς το παρόν, η λύση που υιοθετήθηκε (και η οποία συνιστά μιας μορφής «φυγοδικία») είναι η αναγωγή του «γραμματισμού» σε κύρια εκπαιδευτική απαίτηση, παρακάμπτοντας έτσι τη γλώσσα καθεαυτή και στερώντας της τον κυριότερο στόχο της. (δική μου η έμφαση).⁷

Πώς, τέλος πάντων, κατάφερε μια τόσο «κακοποιημένη» και «κακοποιούμενη» αγγλική-του ενός-μόνο-σχολικού-μαθήματος να γίνει παγκόσμια γλώσσα;

Ο κ. Μπαμπινιώτης, παρ’ όλα αυτά, επιμένει:

«Και ναι μεν ισχύει η αρχή ότι μια γλώσσα εκλείπει κυρίως όταν εξαφανιστούν πλήρως οι φυσικοί ομιλητές της αλλά και η διαδικασία της απώλειας (ολικής, μερικής, διαφόρων τύπων και μορφών και έκτασης) πλήττει σήμερα όλες τις γλώσσες, πράγμα που επιβάλλει μια σταυροφορία και ένα αγώνα για την επιβίωσή τους» (δική του η έμφαση)

Εδώ ακριβώς, για να θυμηθούμε την πρώτη μας παράγραφο, κλείνεται το κακότεχνο ραντεβού ανάμεσα στην αντικειμενική αιτία της αριθμητικής συρρίκνωσης των γλωσσών και στον προσω-

πικό εφιάλτη της “ποιοτικής συρρίκνωσης” της ελληνικής που επιμένει, δεκαετίες τώρα, να ταράζει τον γλωσσολογικό ύπνο του συναδέλφου – και δυστυχώς, αυτό που με ενδιαφέρει ιδιαίτερα, μαζί του και τα γλωσσικά πράγματα στη χώρα μας. Και τα δύο τελευταία πεδία θα αρκούσαν, πιστεύω, για να εξαλείψουν τρεις κοινές για τους γλωσσολόγους αλήθειες:

(α) Όταν ένας τύπος ή μια μορφή χάνεται κατά την πορεία μιας γλώσσας μέσα στο χρόνο, αναπληρώνεται κατά κανόνα από κάποιον άλλο τύπο ή κάποια άλλη μορφή: για παράδειγμα, δε χρησιμοποιούμε κανονικά την παλιότερη αρωγή σήμερα, αλλά είναι παράλληλα διαθέσιμες μια σειρά άλλες μορφές που υπηρετούν την ίδια σημασιακή ουσία: *βοήθεια, ενίσχυση, συνεισφορά, υποστήριξη, συμπαράσταση, προσφορά, συνδρομή, συμβολή*, κ.ά.⁸

(β) Τέτοιες, και άλλες, αλλαγές «διαφόρων τύπων, μορφών και έκτασης» αφορούν όχι μόνο την ελληνική γλώσσα ούτε μόνο το σήμερα της συγχρονίας της, αλλά και όλες τις ανθρώπινες γλώσσες από καταβολής τους. Πού έγκειται λοιπόν η «απώλεια»; Σε τι «πλήττεται», για παράδειγμα, η γραμματική κατηγορία ‘παρακείμενος’, αν στην εποχή μας λέμε *έχω λύσει* αντί *λέλυκα*; ‘Η τι θα είχε κερδίσει ο ‘λειτουργικός αλφαριθμητισμός’ μας, αν η σταυροφορία που επαγγέλλεται ο κ. Μπαμπινιώτης είχε αναληφθεί έγκαιρα, απέδιδε πράγματι καρπούς, και εξασφάλιζε την αιωνιότητα για τον αναδιπλασιασμένο τύπο; Τίποτε πέρα από ένα ευλαβές προσκύνημα στον άγονο φορμαλισμό, για να θυμηθούμε και πάλι τον Α.-Φ. Χριστίδη.⁹ Τέλος, το πιο σημαντικό,

(γ) Οι παράγοντες που καθορίζουν την υποχώρηση και εξαφάνιση των γλωσσών [...] είναι *μη γλωσσικοί*. Εγγενώς αδύναμες γλώσσες που να είναι εκ φύσεως ανίκανες να επιβιώσουν σε αλλαγμένες κοινωνικές συνθήκες δεν υφίστανται» (Swadesh 1948: 234-235· δική μου η έμφαση).¹⁰

Σ’ αυτό το τρίτο σημείο αξίζει να αναθέσουμε και το ρόλο του επιλόγου, καθώς απ’ τη μια προσανατολίζει, αποφαστικά έστω, προς τις πραγματικές αιτίες του γλωσσικού θανάτου –ο ακριβέστερος όρος στην περίπτωση μας είναι ‘γλωσσική δολοφονία’ – και από την άλλη, αποκαλύπτει πόσο αθεράπευτα παράφωνο ηχεί το σταυροφορικό σάλπισμα του κ. Μπαμπινιώτη, όταν μας καλεί να χτυπήσουμε όχι την αμείλικτη κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα των ημερών μας, και το γάιδαρο που τη διαμορφώνει, αλ-

λά το αθώο σαμάρι, τους «κακοποιούς» χρήστες· και μάλιστα, αφού πρώτα έχει αξιώσει, με τη διαδικασία του αυτονόητου, να υποθέσουμε μαζί του ότι η γλώσσα μας, και γενικότερα οι «γλώσσες μας», κινδυνεύουν να χαθούν – μια πέρα για πέρα *μη γλωσσολογική υπόθεση*, καθώς «δεν είμαστε σε θέση προς το παρόν να προβλέψουμε το γλωσσικό θάνατο ούτε και για τη γαελική του ανατολικού Σάδερλαντ ή τη *dyirbal* των μικρών κοινοτήτων του Άνω Μάρει της Αυστραλίας», κατά την ομολογία της McMahon (ό.π., σελ. 438).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Με ελάχιστες διαφορές η πρώτη παράγραφος, υπό τον ίδιο τίτλο, δημοσιεύθηκε στην εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ την Πέμπτη 2 Φεβρουαρίου 2006.

1. Τα στοιχεία –λίγο παλιά πια, με δεδομένο το ρυθμό του φαινομένου– από κείμενο του καθηγητή David Crystal που δημοσιεύθηκε στον βρετανικό Guardian και αναδημοσιεύθηκε μεταφρασμένο στην ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ της Κυριακής 21 Νοεμβρίου 1999.
2. Βλ. Α.-Φ. Χριστίδης ‘Η αυτονομία της δημοτικής’ στον μικρό τόμο *Δέκα Μύθοι για την Ελληνική Γλώσσα* που επιμελήθηκε ο Γιάννης Η. Χάρης, εκδ. Πατάκη 2002 (β’ έκδοση), σ. 38.
3. Πβ. Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη ‘Ιδεολογήματα και δανεισμός’ στον ίδιο μικρό τόμο, σ. 64.
4. Βλ. *Γλωσσικός Υπολογιστής*, τόμος 2, τεύχος 1-2, Δεκέμβριος 2000, σελ. 69.
5. Βλ. Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, ό.π., σσ. 64-65. Προχωρώντας ακόμη βαθύτερα, κάποιος έχει χαρακτηρίσει την αγγλική ‘κρεολή’ γλώσσα.
6. Βλ. σχετικό σημείωμα που επιμελήθηκε ο Μανώλης Πιμπλής στην εφημ. ΤΑ ΝΕΑ (Θέματα/Ορίζοντες, 25 Μαΐου 2005).
7. Βλ. *Γλωσσικός Υπολογιστής*, ό.π., σελ. 117. (Η μετάφραση του κειμένου έγινε από το συνάδελφο Κώστα Κανάκη· την προσθήκη με τις ορθογώνιες αγκύλες οφείλουμε στη διευθύντρια του Περιοδικού, συνάδελφο Βασιλική Δενδρινού.)
8. Από ομιλία της καθηγήτριας Άνας Φραγκουδάκη στην *Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας* (Σχολή Μωραΐτη)· δημοσιεύθηκε στο περιοδικό ANTI, τεύχος 354, 28 Αυγούστου 1987.
9. Α.-Φ. Χριστίδης, ό.π., σ. 43.
10. Όπως παρατίθεται στην April M. S. McMahon, *Ιστορική Γλωσσολογία: Η θεωρία της γλωσσικής μεταβολής*, εκδ. Μεταίχμιο, 2003, σελ. 402. (Μετάφραση: Μαρία Μητσιάκη - Ασημάκης Φλιάτουρας, επιμέλεια: Ιώ Μανωλέσσου.)